

IV. BÉLA ÉS FIA, V. ISTVÁN KONFLIKTUSÁNAK BEMUTATÁSA BÉL MÁTYÁS *NOTITIA HUNGARIAE NOVAE...* CÍMŰ MUNKÁJÁBAN¹

TÓTH ORSOLYA

ABSZTRAKT: Tanulmányomban a barokk kor kiváló tudósa, Bél Mátyás országleírásának egy részletét vizsgálom, amely IV. Béla és fia, István kapcsolatával foglalkozik. A szerző forrásai között fontos szerepet kap két V. István által kiadott oklevél és Laszkarisz Mária egy levele, elsősorban ezek alapján keresem a választ arra, mi vezetett Bél szerint az apa és fia közötti éveken át tartó viszálykodáshoz, ambivalens viszonyuk hogyan befolyásolta hatalmi törekvéseiket és Magyarország korabeli helyzetét.

KULCSSZAVAK: Bél Mátyás, *Notitia Hungariae Novae*, Árpád-házi uralkodók, IV. Béla, V. István, domonkos rend, Johannes Teutonicus

Az evangélikus lelkész és tudós Bél Mátyás (1684–1749) tudományos munkásságának fő műve a *Notitia Hungariae Novae historico geographica* című országleírás, amelynek első kötete 1735-ben jelent meg.² A szerző életében még négy kötet került kiadásra, ez azonban a teljes műnek csak egy részét, nagyjából a harmadát tette ki, a további anyagok kéziratban maradtak és egy részük el is veszett. A kéziratban maradt anyagok kiadása jelenleg van folyamatban: Tóth Gergely és munkatársai dolgoznak rajta.³

1 A „KLASSZIKA FILOLÓGIA – ÍRÁSOS TÖRTÉNETI ÖRÖKSÉG” tématerületi kutatás, a TKP2020-NKA-23 sorszámú, TKP-37-3/PALY-2020 iktatószámú pályázat keretében, az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a Tématerületi Kiválósági Program 2020 (2020-4.1.1-TKP2020) pályázati program finanszírozásában valósult meg.

2 Bél 1735–1749.

3 Bél 2011–2020. A forráskiadásról lásd: Mihalik 2013, 341–349. Bél munkásságáról lásd még: Tóth 2015, 157–167.

A történelem- és földrajztudós, magyar és szlovák felmenőkkel rendelkező Bél 1714-ben lett a pozsonyi evangélikus líceum igazgatója, onnantól kezdve haláláig, vagyis 35 éven át Pozsonyban élt. Országleírásának első kötete is (és részben a második kötet) Pozsony vármegye bemutatásával foglalkozik. A mű címlapján olvasható rövid tartalmi összefoglalás szerint leírja az adott terület földrajzi adottságait, természeti kincseit, bemutatja az ott élő népeket és szokásaikat, a vármegyék tisztségviselőit, jeles családjait, városait és falvait, azok történetét és korabeli állapotát, vagyis egy komplex áttekintést kíván adni Magyarországról vármegyénkénti bontásban.

Bél Mátyás, mielőtt megjelentette volna a *Notitia* első kötetét, nagyjából két évtizeden keresztül kutatómunkát végzett, amelynek során igyekezett minden lehetséges forrást összegyűjteni, amely valamiféle új információval, adalékkal gyarapíthatta a már meglévő ismereteket. Ezenkívül nemcsak a hazai történetírók munkáit dolgozta bele művébe, ahol csak tehette – egyetértve vagy éppen polemizálva velük –, hanem megpróbált minél több külföldi kútfőt is felhasználni, ezek ugyanis gyakran más szemszögből értékelték az egyes eseményeket, sokszor pedig olyan értesülésekkel is rendelkeztek, amelyekről a hazai források nem szóltak.

Tanulmányomban az említett első kötetnek egy meghatározott szakaszát kívánom vizsgálni, konkrétan azt a részt, amely IV. Béla (1206–1270) és V. István (1239–1272) királyaink uralkodását érinti. A *Notitia* első könyvének 3. fejezetében ír a szerző Pozsony város történetéről a magyar királyok alatt. Ez a tizenhét paragrafusra kiterjedő rész, amely a szövegkiadásban 32 oldalt jelent, öt paragrafusban, tizenhárom oldalon tárgyalja IV. Béla és fia, V. István uralkodásának Pozsonyhoz köthető eseményeit, ami közel a harmadát teszi ki az Árpád-házi uralkodókkal foglalkozó fejezet egészének. A kiemelt figyelmet érthetőnek gondolnánk, hiszen a tatárjárás IV. Béla idején a magyar történelem legnagyobb katasztrófáinak egyikét eredményezte, de Bél Mátyás mégsem erre koncentrált: érdeklődésének homlokterében a király és fia közötti konfliktus, illetve az osztrákokkal vívott csatározások állnak. A tatárok szörnyű dúlását a szerző egyetlen mondattal intézi el: „... miután a király 1241-ben a Sajó folyónál szinte egész seregével vereséget szenvedett a tatároktól, az ellenség iszonyú vadsága – amelynél borzalmasabbat sehol sem találtam lejegyezve

az irodalomban – elért egészen Pozsonyig.”⁴ Ezután rögtön át is vezeti mondanóját a számára aktuálisan lényegesebb témára: „Annál is inkább szorult helyzetben voltak a pozsonyiak, mivel két ellenség is háborgatta őket. Ugyanis a tatárok mellett Frigyes, Ausztria hercege is Magyarország ellen tombolt, még-hozzá olyan kegyetlenséggel, hogy azt még elmondani is különös.”⁵ – Innentől kezdve az Ausztriával való konfliktus kerül nála a középpontba. Két külhoni forrásra hivatkozva azt állítja, hogy az osztrákok, kihasználva Magyarország meggyengült helyzetét, betörték az országba és olyan rettenetes pusztítást vittek végbe, amely vetekedett a tatárokéval. Az említett két forrása Kromer, lengyel történetíró⁶ és a *Historia ducum Styriae* (Stájerország hercegeinek története) című munka, közülük az utóbbira igen gyakran hivatkozik művében.⁷

Béla király az osztrákok nemtelen támadását úgy torolta meg, hogy a tatárok kivonulása után csatát kezdeményezett a Lajtánál, amelynek során Frigyest megölték. (Az 1246. június 15-én vívott csatát egyébként a magyarok elvesztették, II. [Civakodó vagy Harcias] Frigyes halála miatt Bél mégis úgy állítja be a dolgot, mintha megnyertük volna az ütközetet.⁸) Bél szerint azonban Magyarország akkoriban olyan balszerencsés volt, hogy még győztes csatákkal is csak újabb háborúkat és csapásokat idézett a saját fejére.⁹ Ugyanis Frigyes halálát követően azonnal megindult a harc Ausztria birtoklásáért IV. Béla, Herman badeni örgróf és Ottokár cseh király között, amelynek során ugyan először a magyarok értek el sikereket, ezek azonban igen rövid életűeknek bizonyultak. Béla ellenfeleit részint legyőzte, részint a maga pártjára állította, fiát, Istvánt pedig Stájerország hercegévé tette. Ő azonban, megbízottaival együtt – miként Bél fogalmaz – „nemtelenebbül kormányozta az országot, mint ahogy az egy

4 Bél 1735, cap. 3, 8.§, p.115.: ... *rege a Tartaris ad amnem Sajó anno MCCXLI cum univervo propemodum exercito profligato, immanis hostium feritas, qua nihil diutius relatum uspiam in litteras reperias, Pisonium usque pertigit.* A tanulmányban előforduló eredetileg latin nyelvű forrásrészleteket itt és a továbbiakban is saját fordításomban közlöm.

5 Uo.: *Et fuerunt sane eo arctiore loco res Pisoniensium, quod a gemino hoste infestarentur. Praeter Tartari enim Fridericus, Austriae dux, mirum dictu quanta crudelitate in Hungariam saevierit.*

6 Kromer 1577.

7 Az Árpád-házi királyok uralma alatt álló Pozsony történetének ismertetése során tízszer említi a forrást, amelyet a jezsuita tudós Peter Schez (1691–1756) állított össze: Schez 1728.

8 Vö. a *Képes Krónika* beszámolójával: „Ezután (ti. a tatárok kivonulása után) Béla király visszatért a tengerparti részekről; a magyar nemzet csatában megölte Újhelynél Frigyes osztrák herceget, a harcias férfiút; az állkapcsán szúrták át. Noha a herceg odaveszett a háborúban, Béla király és a magyarok nem nyertek győzelmet.” (Ford. Geréb László).

9 Bél 1735, 116. (cap. 3, 9.§): ... *ea tunc fuit Hungariae fortuna, ut prosperis etiam praeliis nova sibi bella, calamitates novas arcesseret.*

új fejedelemhez illik”,¹⁰ és ezért a kezdeti szimpátia, amely alattvalói részéről irányában megmutatkozott, hamar nyílt ellenszenvvé változott. István ellen fellázadva helyőrségét kiverték, és a cseh Ottokárt hívták meg, hogy legyen az uralkodójuk. Természetesen ezt Béla nem viselte higgadtan, így ismét kitört a háború, amelyben ezúttal Ottokár győzedelmeskedett, s a magyar király kénytelen volt békét kérni.¹¹ Bél a Zwettli Krónikára hivatkozva¹² azt állítja, hogy a béketárgyalásokat Pozsonyban tartották, és itt állapodtak meg arról, hogy Béla lemond a Stájerország feletti uralomról, illetve kisebbik fiát, az ifjabb Bélát eljegyzi Ottokár unokahúgával, Ottó brandenburgi őrgróf lányával. Mindez 1260-ban történt, a békét rögzítő oklevelet pedig a következő évben (1261. március 31-én) Bécsben írták alá.

A korszak eseménytörténetének feldolgozásában nehézséget jelent, hogy a szerző a következő tizenöt évről nem talál információkat a magyar történeti forrásokban,¹³ pedig nagyon lényeges volna tudni, hogy mi volt az oka az apa és fia között fellángoló viszálynak. Eszterházy Imre (1663–1745), esztergomi érsek hívta fel a figyelmét két oklevélre, amelyeket V. István adott ki, az elsőt 1262. december 5-én Poroszlón, a másodikat 1263. május 3-án Szakálban (mai Nógrádszakál). Az iratok másolatok voltak, amelyek hitelességét Török Ferenc, az érseki kancellária vezetője erősítette meg.¹⁴ Bél nagy örömmel töltötte el a két oklevél felbukkanása, nemcsak azért, mert így ő lehetett első közre-

10 Uo.: *non legati modo ... sed ipse etiam sordidius, quam pro novo principe res moderabatur.*

11 Ez volt az első morvamezei csata 1260 júliusában.

12 A főszöveghez kapcsolódó lábjegyzetben (Bél 1735. 117., s) Bél a következő megjegyzést teszi: *Conf. Chron. Zwetlense apud Pezium, Tom. I, col. 982.* A forráshely bibliográfiai adatai: Pez 1721. A hivatkozott forrást megvizsgálva azt találjuk, hogy Bél láthatóan összevonta a 982. és 983. columnában olvasható információkat. Ugyanis a krónika szerzője Pozsonyt az 1254-es esztendő eseményei kapcsán említi: *Anno 1254. Bela rex Ungariae, et Ottakerus dux Austriae reconciliantur in Posonio post festum Pascae.* Míg Stájerország átadása az 1260-as év történései között szerepel (983. columna), itt azonban Pozsony már nem kerül szóba: *Anno 1260. [...] Ungari in Austria sibi occurrentes nobiles occiderunt in pugna, in die Sanctorum Johannis et Pauli. Et post rex Ungariae et filius eius Stephanus juxta fluvium Marchiam venerunt: contra quem Ottakerus dux Austriae in die S. Margarethae, cum pax quoque esset inter illos. Transiit exercitus regis Ungariae praedictum fluvium et commisit praelium. Tandem rex Ungariae et omnis eius exercitus, relictis tentoriis suis, fugit, quae omnia abstulit exercitus Austriae. Eodem tempore et pax inter eos facta et terra Styriae, quae a rege Ungariae fuerat possessa, reddita est duci Austriae.*

13 Bél 1735, 117. (cap. 3, 10.§): „Ezek után hatalmas hiátust hagytak a magyar történetírók, mintha több mint tizenöt évnyi időn keresztül IV. Béla vagy a fia, István semmi említésre méltót nem tett volna.” Bél szerint e hiányosságok pótlására elsőként a jezsuita tudós, Timon Sámuel vállalkozott.

14 Az oklevelek megszerzéséről és jelentőségükről a munka szempontjából vö. Tóth 2007, 23–24.

adójuk,¹⁵ hanem mert addig nem ismert információk kinyerésében bizakodott.

Az egyik első dolog, amit megfigyelt a forrásokban, hogy István mindkét oklevélben ifjabb királynak (*iunior rex*) nevezi magát, ami Bél szerint arra utal – ezt Timon Sámuellel¹⁶ egyetértésben mondja – hogy ekkor már megkoronázták őt, és nem igaz az, hogy az Árpádok idején csak az aktuális király halála után lehetett megkoronázni az utódját.¹⁷

IV. Béla megkoronázza fiát, V. Istvánt, Képes Krónika

forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/V._István%C3%A1n_magyar_kir%C3%A1ly#/media/F%C3%A1jl:V._István%C3%A1n_koron%C3%A1z%C3%A1sa.jpg

A korábbi oklevélből megtudjuk, hogy valamikor 1262 folyamán Béla és István békét kötöttek Pozsonyban. Ennek a pozsonyi békének a szövegét nem ismerjük, de a Bél által ismerttetett oklevél utalásai alapján arra következtethetünk, hogy Béla megerősítette fiát az Erdélyi dukátus birtoklásában, és megállapodtak abban, hogy mely területek, és milyen bevételek illetik majd az ifjabb királyt a jövőben. A füleki várat is ekkor engedte át neki atyja. A pozsonyi békekötést követően azonban ismét fegyveres konfliktus robbant ki közöttük, ezért lehetett szükség a béke artikulusainak ismételt megerősítésére. Az újabb konfliktus so-

¹⁵ Bél 1735, 117–124. (cap. 3, 10.§).

¹⁶ Timon 1714, 95.: *Hoc tempore* (1261) *Stephanus iam probabiliter coronatus rebellis patri totius Ungariae imperium affectat.*

¹⁷ Bél 1735, 124. (cap. 3, 11.§): „Ezt a királyi titulust tíz évvel korábbra kellett visszavezetni, amikor ugyanis Krestenbrunnál (Kroissenbrunn) megütközött Ottokárral, és a csatából sebesülten távozott, már Magyarország ifjabb királyának nevezte magát. De mégis milyen jogon? Nyilvánvalóan nem eltulajdonította a címet. Timonnal értek egyet, aki úgy véli, hogy már akkor meg volt koronázva. Következésképp tévednek, akik azt gondolják, hogy a lengyel II. Ulászló előtt Magyarországon csak azt követően koronázták meg az új királyokat, ha az atyjuk már meghalt.”

rán nyilvánvalóan egymás alattvalóit zaklatták: legalábbis az világosan kiderül a szövegből, hogy István emberei Béla több báróját megfosztották vagyontól és birtokaiktól, amelyek visszaadására az említett poroszloi oklevélben kötelezte magát. Hasonlóképpen a sókitermelés miatt is konfliktusba kerültek, amit ugyancsak megpróbált rendezni az ifjabb király, és még több más dologban is engedményeket tett atyjának. Bél kiemeli, hogy a gyermeki szeretet hangja hatja át ezt az iratot, amit valóban alátámaszt az, hogy István következetesen a „kedves atyánk” (*charissimus pater noster*) kifejezéssel utal az uralkodóra, az oklevél befejező részében pedig ezt mondja: „Végül pedig a gyermekhez illő elismerés arra sarkall és figyelmeztet bennünket, hogy ígérjünk kedves atyánknak fiúi tiszteletet és megbecsülést, teljes odaadással és őszinteséggel, mindenkor birtokolni óhajtván az ő legkívánatosabb áldását és szeretetét.”¹⁸

Hiábavalóak voltak azonban a gyermeki szeretet megnyilvánulásai, mert ismét kiújult kettőjük között a viszály. A második, 1263-as oklevélben István azt követeli, hogy a közte és apja közötti megállapodásokat a Szentszék erősítse meg, s ha bármelyik fél a továbbiakban megsértené a békét, kényszeríthessék az egyházi elöljárók által annak megtartására. Ebből arra gondolhatunk, hogy ez alkalommal talán Béla volt az, aki nem tartotta be az egyezséget. Erre utal az a passzus is, amelyben azt mondja: „azoknak, akiket kedves atyánk, a király egyetértésével és akarására kifosztottak a háború idején vagy a háború után, meg kell adni a visszaszolgáltatás kegyét, s ellenkezőleg, mi is erre kötelezzük magunkat jelen levelünk által.”¹⁹ Az előző levélben még csak arról volt szó, hogy az ő emberei támadták meg Béla alattvalóit, itt viszont már a király részéről is hasonló jogtalanságok kerülnek említésre. Azt is felhossa, hogy a király fenyegető levelekkel zaklatja: „Valamint azt is kívánjuk, hogy a fenyegető levelek teljességgel szűnjenek meg, és a továbbiakban ne kerüljön sor bármelyikünk báróinak vagy szervienseinek a tönkretételére és kifosztására, sem pedig a nemesek birtokainak erőszakos megszállására.”²⁰ Majd az oklevél utol-

18 Bél 1735, 122. (cap. 3, 10.§): *Ultimo autem filiali recognitione compuncti et ammoniti promittimus charissimo patri nostro filialem reverentiam et honorem cum omni devotione et sinceritate, cupientes ipsius benedictione et dilectione desideratissimis omni tempore perpotiri.*

19 Bél 1735, 123. (cap. 3, 10.§): *Item spoliatis de consensu et voluntate charissimi patris nostri regis tempore guerraee vel post guerram, debeat restitutionis beneficium impertiri, et ad hoc e converso nos praesentibus obligamus.*

20 Uo.: *Item volumus, quod litterae comminatoriae omnino cessent, nec destructiones et spolia baronum vel servientium alterutrius nostrum ulterius fieri debeant, nec etiam descensus super praediis nobilium violenti.*

só cikkelyében így fogalmaz: „Ezenfelül hozzátesszük, hogy mindazokat, akik kedves atyánkhöz, a királyhoz tartoznak barátság, tanácsadás, segítségnyújtás, engedelmesség vagy kegy révén, nem fogjuk üldözni, sem hadseregünket nem fogjuk ellenük vagy földjeik ellen küldeni. Azt kívánjuk, hogy kedves atyánk se üldözze azokat, akik vérokonsággal, sógorsággal vagy bizalmas, baráti viszonyal hozzánk kapcsolódva mellettünk álltak vagy akartak állni – legyenek azok királyok vagy hercegek, vagy akár őrgrófok –, s ne küldjön sereget ellenük. Miként mi szent eskü alatt ígérjük e határozat vagy cikkely megtartását, azt akarjuk, hogy hasonlóképpen e határozat tekintetében kedves atyánk is valószínűleg tegyen esküt, hogy sem ő maga, sem hadserege nem próbálja őket megtámadni vagy bármilyen módon zaklatni. A bárókat, és akik hozzá tartoznak, tisztelni fogjuk, ekként ő se üldözze, hanem a letett eskü szerint, tisztelje azokat, akik királyságunk bárói közül hozzánk tartoznak.”²¹

E részletek alapján is világosan látszik, hogy Béla a két oklevélben valóban egy olyan értékes forrásra bukkant, mely részben megvilágítja az apa és fia közötti konfliktus természetét és láttatni engedi, hogy milyen történések miatt mérgesedett el a viszony kettejük között. Arra azonban nem adnak választ e források sem, hogy mikor kezdődött, honnan eredhetett a probléma. Béla úgy véli, Stájerország elvesztése lehetett az az esemény, amely a törést okozta Béla és István kapcsolatában.²² Ez nagyon is valószínű, a modern történettudomány is nagyjából erre az időszakra datálja a viszályok kezdetét. István anyja, Laszkarisz Mária királyné kissé homályosan fogalmazva azt mondja: „hűtlen

21 Béla 1735, 124. (cap. 3, 10.§): *Adiicimus insuper, ut omnes illos, qui charissimo patri nostro regi adhaeserunt amicitia, consilio, auxilio, obsequiis et favore, non persequemur, nec contra eos vel terras ipsorum nostrum exercitum transmittemus. Volentes ut pater noster charissimus illos, qui nobis consanguinitate, affinitate vel familiaritate coniuncti, sive sint reges sive duces, seu etiam marchiones adstiterunt vel assistere voluerunt, non persequatur, nec exercitum mittat contra eos; et hoc capitulum, seu articulum hunc, sicut nos sub iurisiurandi religione promittimus, similiter volumus et super ipso capitulo charissimus pater noster corporaliter praebeat sacramentum, quod nec per se, nec per suum exercitum eos attentet offendere vel in aliquo molestare. Barones et qui sibi adhaeserunt nos diligemus, ut ipse illos, qui ex regni nostri baronibus nobis adhaeserunt, non persequi, sed diligere teneatur iuxta formam praestiti sacramenti.*

22 Béla 1735, 125. (cap. 3, 11.§): „A Stájerország birtokából kikergetett István fájalta sorsát és jóvá akarta tenni a veszteséget. Kedvező lehetőségnek látszott erre, ha a királyi címet, amelyet viselt, úgy teszi tartalmassá, ha megszerzi magának Magyarország valamely részét. Nem hiányoztak a környezetéből azok, akik ezt az abszoloni tervet egyrészt helyeselték, másrészt erejükhez mérten támogatták. Könnyen arra indít engem, hogy ezt gondoljam, a stájerországi háború István számára kedvezőtlen végkimenetele, továbbá atyjának teljességgel szerencsétlen sorsfordulatai. Tehát a fejedelmekhez folyamodtak.”

alattvalók felbujtására” (*perfidorum subditorum suasionem*) kezdődött a férje és fia közötti háborúskodás. Ez egy nagyon érdekes levélből derül ki, amely több forrásból is ismert és Bél Mátyás is közli a teljes szövegét.²³

Laszkarisz Mária levelet küldött a domonkosok általános rendtartománynak (a *Codex Diplomaticus* [IV/3, 68.] 1262-re datálja), amelyben Johannes Teutonicus egy csodájáról számol be, aki elérte, hogy férje és fia ne forduljon fegyverrel egymás ellen. Bél Mátyás Timon Sámuelnél olvas a levélről, aki azonban nem közli annak teljes szövegét, mindössze röviden utal a tartalmára,²⁴ ezért a szerző tovább kutat, és Sigismundus Ferrariusnál²⁵ megtalálja a szöveget teljes terjedelmében, amelyet változtatás nélkül bele is illeszt saját munkájába. A levél lényege röviden a következő: A királyné idő és hely megjelölése nélkül leírja, hogy férje, IV. Béla és fia, István már felállították a seregeiket egymással szemben, hogy megütközzenek, mivel „hütlenné alattvalók felbujtására nagy viszály keletkezett” közöttük, azonban ő, a feleség és anyja, aki mindkettőjükért egyformán aggódott, kétségbeesetten könyörögni kezdett Johannes Teutonicushoz, aki meg is jelent neki álmában, s őt a kereszt jelével illetve közölte, hogy nincs oka az aggodalomra, mert vissza fogja kapni a fiát. Másnap reggel pedig érkezett a hír, hogy István megadta magát és kész alávetni magát mindenben atyja akarátának. A királyné ezt csodajelnek értékelte és arra kérte a szerzeteseket, hogy tudassák vele János testvér további csodáit is.

Az első kérdés, ami felmerülhet bennünk, hogy ki is Johannes Teutonicus, és miért éppen hozzá imádkozott a királyné. Ha a személye után akarunk nyo-

23 Bél 1735, 125–126. (cap. 3, 11.§)

24 Bél 1735, 125. (cap. 3, 11.§): *Dispositae iam stabant acies utrinque, inquit eodem loco Timon; sed Maria Regina, invocavit B. Johannem Teutonicum, pacem exoravit. Hoc miraculum regina, per epistolam significavit Ordini Praedicatorum, cum titulo Ducissae Syriae, an Styriae, filium Regem profitens, quod Bela pater, omisit in sua. Dolendum est, non exstare, seu loci, seu temporis, quo haec gesta sint, mentionem.*

Összevetésként az eredeti szöveghely Timonnál (Timon 1714, I. 95.): 1262 Urbanus IV admonet Belam ne Saracenos aut Judaeos vectigalibus colligendis adhibeat, nisi eis Christianum praeponat. Concordia inter patrem et filium RR. Posonii. Stephanus promittit se Ducatu contentum fore, nihilque ultra tentaturum. *Dispositae iam stabant acies utrinque, sed Maria Regina invocans B. Johannem Teutonicum pacem exoravit. Hoc miraculum Regina per epistolam significavit Ordini Praedicatorum cum titulo Ducissae Syriae, an Styriae, filium Regem profitens, quod Bela pater omisit in sua.*

25 Sigismundus Ferrarius 1637, 105–106. (liber I., cap. 7.). Ferrarius domonkos legendáiról lásd: Rössler 1927, a IV. Béla és Laszkarisz Mária alább bemutatásra kerülő leveleinek forrásaihoz vö. ugyanitt 47–48.

mozni, nincs könnyű dolgunk, mert egyfelől ezen a néven két személy is ismeretes, ráadásul mindketten a 13. század első felében éltek, az egyik a mi domonkos szerzetesünk, a másik pedig egy kánonjogász. Másfelől Johannes Teutonicust a magyar források és szakirodalom többféle néven említi: *A szentek élete*¹ című gyűjtemény egyszerűen csak Boldog Jánosnak nevezi, de találkozunk a Németországi János, Teuton János, leggyakrabban pedig a Boszniai János elnevezéssel is, születési helyéről Wildesheimi Jánosként is hivatkoznak rá, az olasz szakirodalomban pedig a Giovanni di Sassonia elnevezéssel találkozunk. Az 1180–1252 között élt Johannes Teutonicus 1220-ban lépett be a domonkos rendbe, maga a rend alapítója, Domonkos szentelte fel Bolognában, s mivel a német mellett kiválóan beszélt latinul, olaszul és franciául, ráadásul igen nagy meggyőző erővel, rögtön el is küldték, hogy hirdesse az evangéliumot a népeknek. Épp ebben az időben alapította meg Magyarországon Paulus Hungarus² az első domonkos rendtartományt, amelynek vezetését később egy rövid időre Johannes Teutonicus vette át. A két szerzetes jó barátságban volt egymással, ami abból is fakadhatott, hogy sok közös vonás volt bennük: mindketten nemesi családból származtak, mindketten Bolognában tanultak és Domonkos szuggesztív prédikációinak hatására léptek be a rendbe, továbbá mindketten a térítő munkát tekintették életfeladatuknak. Paulus Hungarus szerzetesi életének nagy részét a kunok megtérítésének szentelte,³ és amikor lemondott rendtartományi vezető helyéről, azt kérte, hogy János testvért jelöljék ki a helyére. Ennek általánosan elfogadott dátuma 1231, azonban lehetséges, hogy már korábban, 1227–28 táján Magyarországra érkezett. Mindenesetre az bizonyos, hogy Johannes Teutonicust 1233-ban kinevezték Bosznia⁴ püspökévé, ahol nagyon megerősödtek a különböző eretnek irányzatok. Innen a Boszniai János elnevezése. Ezt a tisztséget 1237-ig töltötte be, majd Strassburgba ment és életének hátralevő részében, vagyis körülbelül 15 évig ott élt.

Mindezek alapján Johannes Teutonicus legalább hét, de lehet, hogy tíz évet is a magyar királyság, illetve a hozzá csatolt tartományok területén töl-

1 Diós 1984. A negyedik kiadás online is olvasható: http://www.ppek.hu/konyvek/Dios_Istvan_A_szentek_elete_1_1.pdf – utóbbi 630. oldalán található Boldog János életrajza.

2 Magyar Szent Pál (megh. 1242. február 10.) a kunok apostola, akit 90 társával együtt a tatárok öltek meg. Életéről és magyarországi tevékenységéről bővebben lásd: Nagy 1992, 25–27. A domonkos rend magyarországi kezdeteiről lásd: Szovák 2017, 33–44.

3 Erről bővebben: Barna 2016.

4 Bosznia ekkoriban a magyar királysághoz tartozott.

Johannes Teutonicus (Giovanni di Sassonia, serie dei Quaranta domenicani illustri, ex convento di San Niccolò, Sala del Capitolo, Treviso, 1352)

forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/John_of_Wildeshausen#/media/File:06_Giovanni_di_Sassonia.jpg

tött, amely idő alatt szoros kapcsolatba került Bélával.⁵ Tudjuk, hogy Béla már hercegeként is pártfogolta a hazánkba betelepülő domonkos rendet, és támogatta a magyarok maradékainak felkutatására indított keleti misszióikat, amelyeknek köszönhetően Julianus barát megtalálta a magyar őshazát és az európai nemzetek tudomást szerezhettek a tatárok készülődéséről. Ugyanabban az időben, amikor a magyarországi rendtartomány alapítására sor került, vette feleségül Béla Laszkarisz Máriát, aki ilyen módon már a kezdetektől részese lehetett a rend körüli történéseknek. Erre utal az is, hogy az említett levélben Johannes Teutonicus „a jó emlékezetű Gerardus testvérrel” együtt jelenik meg a királyné előtt, aki minden bizonnyal azonos azzal a Gerardusszal, aki Julianus barát kísérője volt első keleti útja során és ott is halt meg. Tehát a kapcsolat adott a királyi család és a szerzetes között, miként az is ismeretes, hogy János testvért a domonkos legendák úgy mutatják be, mint aki nemcsak halála

után, de már életében is csodáktól tündökölt.

Egyik csodájáról maga Béla király is beszámol két évvel korábban (tehát 1260-ban) egy ugyancsak a rendfőnökhöz, illetve a rendi káptalanhoz címzett levelében,⁶ amelyben János testvér életszentségét magasztalja és leírja, hogyan gyógyította őt ki betegségéből a szerzeteshez való fohászkodás. Közben azt is megemlíti, hogy mindenki számára ismeretes, hogy János feltámasztotta a holtat, a sántáknak visszaadta járásukat, a vakoknak a látásukat, s ezért reménykedett a király is az ő segítségében. A két levéllel az uralkodó és hitvese bizonyára

5 A királyi pár és a szerzetes viszonyáról lásd még: Györkös 2007a, 42–44.; továbbá Györkös 2007b, 49–60.; Györkös 2016, 536–556.

6 *Codex Diplomaticus* IV/3, 22.

János testvér kanonizációját akarta előmozdítani – bár a szentté avatását sosem sikerült elérni.

Bél Mátyás úgy véli, hogy a Laszkarisz Mária által említett csoda után kötött békét egymással Béla és István Pozsonyban,⁷ amely megállapodásnak a megszegése hívta életre a két, István által kibocsátott oklevelet. Ez utóbbiak történeti jelentőségét Bél abban látja, hogy igazolják: a pozsonyi békével került átengedésre István számára a királyi cím és Magyarországnak egy jelentős része. Továbbá, hogy Istvánnak nemcsak kancellárja, de saját bárói is voltak, ami bizonyítja, hogy királyi méltósággal rendelkezett az ország azon részében, amely rangjából fakadóan az osztályrésze lett. A szerző hangot ad azon kívánságának, hogy bárcsak lennének mások is, akik az esztergomi érsekhez hasonlóan, rendelkezésre bocsátanák a birtokukban lévő okleveleket, s ezáltal szolgálnák a történettudomány fejlődését.⁸

Ha a Bél által közreadott források nem is adnak egyértelmű választ arra, miből bontakozott ki a közel egy évtizeden át tartó konfliktus a királyi családon belül, mégis az kétségtelen, hogy számos információval gyarapították az addigi ismereteket a korszak történéseit illetően.

7 Bél 1735, 126. (cap. 3, 11. §): „Míután mindkét részről letették a fegyvert, Pozsonyt választották, hogy ott tárgyaljon a két király azokkal a döntőbírókkal, akiket az oklevél említ. Azonban miért Pozsony? Miért nem Visegrád vagy Buda? Minden bizonnyal Bélát felvidította a pozsonyi félrevonulás, sőt az ottani hosszabb tartózkodás, mivel egyrészt biztos volt a polgárok hűségét illetően, miközben a magyarok annyira ingadoztak, másrészt Ottokár gyanús szomszédsága sem engedte, hogy a király távol legyen onnan.”

8 Uo.: „ha szétszórvá a magyar történelem folyamában valamilyen hézagot találunk, azt ki tudjuk tölteni az oklevelek alapján, ha vannak olyanok, akik le akarják porolni őket.”

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Barna 2016.** Barna Gábor (szerk.): *A Szent Domonkos rend és a kunok*. MTA SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged, 2016.
- Bél 1734–1749.** Matthias Belius: *Notitia Hungariae novae historico geographica, divisa in partes quatuor, quarum prima, Hungariam Cis-Danubianam; altera, Trans-Danubianam; tertia, Cis-Tibiscanam; quarta, Trans-Tibiscanam: universim XLVIII. comitatibus designatam, expromit*. I–IV. Typis Johannis Petri van Ghelen, Viennae Austriae, 1734–1749.
- Bél 2011–2020.** Matthias Belius: *Notitia Hungariae novae historico geographica... Comitatuuum ineditorum tomi I–VI*. Edendo operi praefuit et praefatus est Gregorius Tóth; textum recensuerunt notisque instruxerunt Ladislaus Glück, Zoltanus Gözsy, Gregorius Tóth [et al.] BTK TTI, Budapestini, 2011–2020.
- Diós 1984.** Diós István (szerk.): *A szentek élete* I. Szent István Társulat, Budapest, első kiadás: 1984.
- Ferrarius 1637.** Sigismundus Ferrarius: *De rebus Hungaricae provinciae Sac. Ordinis Praedicatorum partibus quatuor, et octo libris distributi commentarii*. Typis Matthaei Formicae, in Aula Coloniensi, Viennae Austriae, 1637.
- Györkös 2007a.** Györkös Attila: A "Méhek könyve" példázatainak magyar vonatkozásai. *Acta Acad. Paed. Agriensis, Sectio Historiae* 36. (2007) 39–47.
- Györkös 2007b.** Györkös Attila: Magyar vonatkozású domonkos rendi történetek a XIII. században. In Illés P. A. – Zágórhidi Czigány B. (szerk.): *A domonkos rend Magyarországon*. PPKE BTK, Budapest, 2007. 49–60.
- Györkös 2016.** Györkös Attila: The Saint and His Finger: Dominican Legends and Exempla from Thirteenth Century Hungary. *Hungarian Historical Review* 5. (2016) no. 3. 536–556.
- Képes Krónika 1971.** *Képes Krónika*. Ford. Geréb László, Magyar Helikon, Budapest, 1971.
- Kromer 1577.** Martin Kromer: *Polonia, sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica regni Poloniae*. Apud Maternum Cholinum, Coloniae, 1577.
- Mihalik 2013.** Mihalik Béla Vilmos: Bél Mátyás *Notitiájának* kiadása – a forrás-kiadás 21. századi útjai. *Történelmi Szemle* 55. (2013) 2. sz. 341–349.

- Nagy 1992.** Nagy László: A koldulórendek megtelepedése hazánkban. In Nagy Tamás et al. (szerk.): *A tatárok kivonulásának 750. évfordulója: Emlékülések a JGYTF Történettudományi Tanszékén* (Belvedere Meridionale kiskönyvtár 4), Szeged, 1992. 25–27.
- Pez 1721.** Hieronymus Pez (ed.): Anonymi Coenobitae Zweticensis Chronicon. In: *Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini...* Tomus I., sumptibus Joh. Frid. Gleditschii, Lipsiae, 1721.
- Rössler 1927.** Rössler Mária Irén: *Magyar domonkosrendi példák és legendák*. Bölcsészdoktori értekezés. Globus Könyvnyomda, Kassa, 1927.
- Schez 1728.** Peter Schez: *Historia ducum Styriae*. Literis Haeredum Widmanstadii, Graecii, 1728.
- Szovák 2017.** Szovák Kornél: A domonkos írásbeliség első korszaka. In Csurgai Horváth J. (szerk.): *Az első 300 év Magyarországon és Európában. A Domonkos-rend a középkorban*. Alba Civitas Történeti Alapítvány, Székesfehérvár, 2017. 33–44.
- Timon 1714.** Samuel Timon: *Synopsis Novae Chronologicae Regnorum Hungariae, Croatiae, Dalmatiae, Pars I. et Pars II. A nativitate Divi Stephani, Primi Regis Hungarorum Inchoata*. Typis Academicis per Georgium Andream Roden, Tyrnaviae, 1714.
- Tóth 2007.** Tóth Gergely: *Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” című művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése*. Doktori disszertáció, 2007. online: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/tothgergely/diss.pdf> (letöltés: 2022. szeptember 20.)
- Tóth 2015.** Tóth Gergely: Bél Mátyás, a történész. In Békés E. – Kasza P. – Lengyel R. (szerk.): *Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon*. (Convivia Neolatina Hungarica 1), MTA BTK ITI, Budapest, 2015. 157–167.

The presentation of the conflict between Béla IV and his son, István V in Mátyás Bél's *Notitia Hungariae novae*...

ABSTRACT: In my study, I will examine an excerpt from the country description of Mátyás Bél, an eminent scholar of the Baroque period, which deals with the relationship between Béla IV and his son, Stephen. Among the author's sources, two charters issued by Stephen V and a letter by Maria Laskaris play an important role, and it is primarily on the basis of these that I seek to find the answer to what led to the years of discord between father and son, and how their ambivalent relationship influenced their ambitions for power and the contemporary situation of Hungary according to Bél.

KEYWORDS: Bél Mátyás, *Notitia Hungariae Novae*, rulers of the Árpád dynasty, Béla IV, István V, Dominican Order, Johannes Teutonicus